

Sársauki skáldsögu

Sumarið 2015 var ég komin með hugmynd að og meginlínur fimmtu skáldsögu minnar sem skyldi fjalla um þjáningu og sársauka mannsins. Ég ákvað jafnframt að líkaminn yrði í öndvegi; hold, snerting, húð og þau ör sem maðurinn ber, sálræn, tilfinningaleg og líkamleg. Ég var sömuleiðis búin að ákveða titil skáldsögunnar: Ör og að bókin skyldi fjalla um vegferð frá myrkri til ljóss. Af því að ég var upptekin við vinnu við nýtt íslenskt dansverk¹, sem frumsýna átti á *Reykjavík Dance festival* í lok ágúst, ákvað ég að ég myndi *formlega* byrja á nýju skáldsögunni 1. september 2015. Frumsýningardaginn datt ég og brotnaði á hægri öxl. Þar sem ég er réttthent telst það vera rithöfundaröxlin. Það tók ár að verða jafngóð í öxlinni og meginhluta skáldsögunnar *Ör* skrifaði ég á fartölvu með vinstri hendi, liggjandi út af í sófa. Fyrir gráglettni örlaganna ætlaðist því svo til að skáldsaga um þjáningu var rituð af höfundi sem upplifði líkamlegan sársauka á eigin skinni lungann af ritunartímanum.

Aðalpersóna bókar, Jónas Ebeneser, lýsir sjálfum sér sem venjulegum manni: *49 ára, fráskilinn, gagnkynbneigður, valdalaus, lifir ekki kynlíf, handlaginn.* (*Ör*, bls. 33). Hann er nýskilinn við eiginkonu sína þegar sagan hefst og við skilnaðinn kemst söguhetja að því að hann er ekki blóðfaðir uppkominnar einkadóttur sinnar.² Ein af ástæðunum sem eiginkonan gefur fyrir því að hafa farið frá honum er að hann tali lítið, sé of þögull en þögnin gegnir

¹ Dansverkið *Milkywale* var frumsýnt á Reykjavík Dance Festival í lok ágúst 2015. Danshöfundur og flytjandi var Melkorka Sigríður Magnúsdóttir, höfundur tónlistar Árni Rúnar Hlökkversson og höfundur texta Auður Ava Ólafsdóttir.

² „Ég hafði aldrei áður kynnst strák sem talaði um þjáningu og dauða á fyrsta stefnumóti. Þegar þú sagðir, maðurinn deyr, þá fannst mér það eitthvað til að byggja líf á. Þá ákvað ég að þú ættir Vatnalilju.“ (*Ör*, bls. 51).

mikilvægu hlutverki í merkingu bókar.³ Söguhetja er því þjáður og týndur og ákveður að losa heiminn við sig. Hann veltir fyrir sér hvort heimurinn muni sjá eftir honum þegar hann hætti að vera til: „*Mun heimurinn sjá eftir mér? Nei. Mun heimurinn verða fátækari án mín? Nei. Mun heimurinn komast af án mín? Já. Er heimurinn betri nú en þegar ég kom í hann? Nei. Hvað hef ég gert til að bæta hann? Ekkert.*” (Ör, bls. 18).

Þegar Jónas leitir fyrirmynda á netinu, kemst hann að því að menn og konur velja sér ólíkar leiðir til að fyrirfara sér. Og hann kemst líka að því að listamaður sem fremja sjálfsmorð – samkvæmt slóðinni *Famous Writers who killed themselves* – reynast almennt mun yngri en hann sjálfur. Hann veltir því fyrir sér hvort hann sé of gamall til að deyja en ákveður engu að síður að fá lánaðan veiðiriffil hjá nágretta sínum – þótt hann sé „enginn veiðimaður” í eðli sínu.⁴ Til að koma í veg fyrir að dóttir hans komi að honum látnum, ákveður söguhetja að fara í ferðalag til „hættulegasta lands í heimi” og enda þar líf sitt. Hann velur land sem er í rúst eftir fimm ára borgarastyrjöld og tekur með sér borvél og litla verkfæratösku – ef hann skyldi þurfa að setja upp krók. Á *Hotel Silence* kynnist söguhetjan bæði ytri og innri örur íbúanna sem lifðu af stríðið – einkum kvennanna – og fer að sjá sína eigin þjáningu í nýju ljósi. Sjónarhornið færir frá yfirvofandi sjálfseyðingu söguhetju, sjálfsmorðinu, til þess að fara að aðstoða konur við að byggja upp samfélag eftir stríð. Hæfileikar söguhetju til að lagfæra og gera við hluti verða til þess að konurnar gefa Jónasi Ebeneser viðurnefnið *Mister Miracle* sem skapar blendar tilfinningar meðal karlmannna í samfélaginu.

Í ljósi þess að Jónas þýðir dúfa og Ebeneser hinn hjálpsami, er ekki fjarri að hugsa sér söguhetju sem eins konar íslenska friðardúfu sem send er út í heim – með borvél að vopni – til að leggja sitt litla lóð á vogarskálarnar. Því eins og segir í skáldsögunni: „*Sá sem veit og gerir ekki neitt er hinn seki.*” (Ör, bls. 174). Sú staðreynd að söguhetja getur gert við allt sem er brotið nema sjálfan sig er skoðuð í samhengi við ýmsar hugmyndir um karlmennsku, m.a. hugmyndina að drepa: „þú ert þessi týpa sem vill heldur verða drepin en drepa. Þú ert ekki karlmaður sem ert hrufaður á hnúum eftir slagsmál.”

³ Enskur titill *Ör* er *Hotel Silence* eftir hóteli í stríðshrjáðu landi sem söguhetja fer til.

⁴ „Á leiðinni niður Skothúsveginn velti ég fyrir mér hvernig maður beri sig að við að fá lánaðan veiðiriffil hjá nágretta sínum. Fær maður lánuð skotvopn eins og maður fær lánaða framlengingarsnúru? Hvaða dýr veiðir maður í byrjun maí? [...] Ekki skýtur maður vorboðann ljúfa, fuglinn trúa sem fer, nýkominn til eyjunnar eða önd sem liggur á egg. [...] Hvað skýtur maður í maí annað en sjálfan sig? Eða annan homo sapiens?” (Ör, bls 18).

(Ör, bls. 175). Í heimsmynd bókar eru ör hins vegar óhjákvæmileg og hluti af mennskunni: „*Vissirðu, [...] að sums staðar í heiminum eru ör virðingartákn og sá sem ber stórt og veglegt ör er manneskja sem hefur horfst í augu við villidýrið, tekist á við bræðslu sína og lifað af?*” (Ör, bls. 39). Sjálf hefur söguhetjan sjö ör á líkamanum eða „nálægt meðaltali” venjulegs manns.⁵

Allir eru fæddir með eitt ör, sem er naflinn. Sjálfshjálparbækur vesturlanda, iðnaður sem veltir tíu milljörðum dollara árlega í Bandaríkjunum, snúast í grundvallaratriðum um það hvernig auka megi eigin hamingju. Naflinn er í þeim skilningi miðpunktur alheimsins, samanber hugtakið naflaskoðun (enska *navel gazing*). Enda þótt undirtónn skáldsögunnar felist í innra ferðalagi, breytingu söguhetju í anda *Bildungsroman*, þá liggur leiðin til hamingju í gegnum gæsku og að láta sig aðra varða. Sú vegferð snýst því um að auka á hamingju annarra. Og bókin gengur að því leyti líka gegn hugmyndafræði sjálfshjálparbóka að hún fjallar ekki um að *finna sjálfan sig*, heldur þvert á móti um hæfileika mannsins til að breytast, að verða annar. „*Í stað þess að hætta að vera til, getur þú hætt að vera þú og orðið annar,*” segir í skáldsögunni (Ör, bls. 86). Í því mengi er söguhetjan „breytilegt ástand” (Ör, bls. 151).

Í skáldsögunni er að finna þá hugmynd að á meðan hamingjunni svipi saman, búi ávallt persónuleg saga að baki þjáningu og því sé sú saga áhuga-verðari skáldsöguleg tilfinning. Í þeim skilningi er litróf óhamingju bæði stærra og frumlegra en paletta hamingju. „*Öll þjáning er einstök og ólík [...] og þess vegna er ekki hægt að bera hana saman. Hins vegar svipar hamingjunni saman.*” (Ör, bls. 150). Þróunarsaga sársauka eins manns er því jafnan stærri saga en saga af hamingju.

Og þá að spurningunni hvernig miðlar höfundur sársauka og þjáningu til lesanda? Einfaldasta svarið væri: með aðstoð ímyndunarafis og þess persónulega frásagnarmáta sem kenndur er við stíl. Hið sama gildir raunar um öll önnur viðfangsefni höfundar. Að segja sögu felur í sér að skipuleggja óreiðu heimsins og gefa henni merkingu. Það felur líka – að minnsta kosti hjá þeim höfundi sem hér talar – í sér að gefa því sem er smátt og hversdagslegt ígildi einhvers stærra. Viðbótarspurning gæti verið hvort höfundur þurfi sjálfur að vera þjáður (til að mynda axlarbrotinn) til að geta skrifað um þjáningu? (Sú spurning er raunar efni í annan fyrirlestur).

⁵ Haustið 2015 skrifaði ég texta sýningarskár fyrir vatnslitasýningu Eddu Heiðrúnar Backman í Norræna húsinu, *Hörund* sem stóð yfir 13.- 29.11. 2015. Viðfangsefnið var líkamar sem báru ör, á marga þeirra vantaði líkamspart, svo sem brjóst, handlegg eða fótlegg.

Viðfangsefnið, þjáning manns og heims, hafði sótt á mig í langan tíma áður en ég hófst handa við að skrifa *Ör*. Það safnast saman sem maður veit. Tilgangslaus þjáning og sársauki blasir daglega við í fréttæfni af stríðum og átökum heimsins sem og fangamark vopnaframléiðenda á heimsmyndinni. Ég hafði í gegnum tíðina horft á ógrynni bíómynda, séð fjölda heimildamynda, lesið greinar í blöðum og tímaritum, skoðað ljósmyndir og lesið skáldsögur sem fjölluðu um stríð og þjáningu.⁶ Ekki til að viðað mér efni í skáldsögu, heldur einfaldlega með því að vera til – vera samtímamanneskja. Stuttu áður en ég byrjaði að skrifa *Ör*, hafði ég af tilviljun dottið niður á viðtal við bandarískan hermann sem hafði særst alvarlega í Afganistan og var nýlega útskrifaður af sársaukameðferðarstofnun, svokallaðri *pain clinic* með gríðarlegt magn af verkjalyfjum. Það sem eftir stóð af viðtalinu og átti eftir að kjarnast í nokkrum spurningum um inntak karlmennsku í skáldsögunni, var sú yfirlýsing hans að alveg síðan hann var lítill drengur hefði hann langað til að drepa einhvern og að eina leiðin til að gera það löglega hefði verið að ganga í herinn.⁷

Um miðjan september 2015, eða um tveimur vikum eftir að ég axlarbrotnaði – og þá nýbyrjuð á skáldsögunni – ferðaðist ég á bókmenntahátíðir til þriggja landa, m.a. á bókamessu í Gautaborg. (Á ljósmyndum frá hátíðunum má sjá höfundinn með handlegginn í fatla.) Ein af hátíðunum var haldin í bænum Flensburg á landamærum Danmerkur og Þýskalands og á leiðinni til baka á Kastrup flugvöll eyddi ég heilum degi í lest sem var troðfull af flóttamönnum frá Aleppo í Sírlandi, á leið frá Þýskalandi til Svíþjóðar. Segja má að höfundi hafi verið farið ekki ósvipað og einni persónu bókar hans sem lýsti þeirri örvæntingu að skilja ástandið en geta ekki breytt því. (*Ör*, bls. 121).

Þegar ég á vormánuðum 2016 prentaði út fyrsta uppkast bókar um þjáningu (og breytti höfundi þar með í óbreyttan lesanda bókar), gerði ég upp-

⁶ Hluti þeirra bóka kemur fyrir í *Ör*. „Ég stend hjá bókaskápnunum og renni auga yfir skáldsögurnar: *Stríð og friður* eftir Tolstoj, *Vopnin kvödd* eftir Hemingway, Erich Maria Remarque og *Tíðindalaust á vesturvígstöðvunum*, Elie Wiesel og *Nótt*, Tadeusz Borowski og *Velkomin í gasið, herrar mínir og frúr*, *Val Soffíu* eftir William Styron, *Örlögleysi* eftir Imre Kertész, Þrátt fyrir allt já við lífinu eftir Viktor Frankl, Primo Levi: *Ef þetta er maður*. Ég dreg ljóðabókina *Dauðafúgu* eftir Paul Celan út úr hillunni og opna hana: við drekkum þig um nætur, við drekkum þig á daginn við drekkum þig á kvöldin við drekkum og drekkum.” (*Ör*, bls. 24).

⁷ „Alveg frá því ég var strákur hefur mig langað til að drepa einhvern, [...] Eina leiðin til að gera það löglega var að ganga í herinn. Þegar ég var níttján ára réttist draumurinn.” (*Ör*, bls. 101-102).

götvun sem átti eftir að verða einn af lærdómum mínum af ritun bókarinnar. Hún er sú að til að koma svo stóru viðfangsefni til skila sem þjáning og afleiðing stríðs er, til þess að auka líkur á að saga eins þjáðs manns yrði saga fleiri þjáðra sálna, þurfti að hafa stórt bil, bæði á milli orða og á milli lína.⁸ Því stærri sársauki, því færri orð og meiri undirtexti.⁹ Það má í raun líkja því við að sjóða niður sósu, eftir stendur eimaður essens í botni potts sem rúmast í einum bolla. Besta meðferð við sársauka, hin græðandi meðferð í samhengi bókar, er þó þögnin - engin orð.

Höfundur þýddi úr ensku

AUÐUR AVA ÓLAFSDÓTTIR
Rithöfundur

⁸ Ef undan er skilin fyrsta skáldsaga mín, *Upphækkuð jörð*, þá er *Ör* styttri skáldsaga en þær sem ég hafði gefið út áður, *Rigning í nóvember*, *Afleggjarinn* og *Undantekningin*.

⁹ Undirtexti, það sem þagað er um (úrdráttur) er sá kjarni íslenskrar kímningáfu sem geymir margra alda genabanka harms.

